

ՆՈՐԻՑ ԵՎԵՂԵՅԱԿԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ՀԱՐՅԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

Այժմ դառնանք մեր ներկերի և տեսնենք, որ Թադէոս տառքեալի վկայաբանութիւնը արդեօք Թարգմանութիւն է և թէ արդեօք այն յերկրաբան էր առարատէրների կողմից, իրենց ազդեցութիւնը յունաստեղների համեմատ աւելի ուժեղացնելու նպատակով: Նոյն օրվ է գրել Թադէոս տառքեալի և Սանդուխտ կոյսի նահատակութեան պատմութիւնը կամ վարքը: Վարքի վերջում հանդիպում ենք հետեւեալ ծանօթութեանը՝ «Եւ Սամուէլ եպիսկոպոս անարժան ծառայ Քրիստոսի, Թարգմանցի զվկայութիւն ասորբ տառքելոյն Թադէոսի և զարդ կուսի Սանդուխտի, և ետու ամենայն Հայաստան դշխապէս: Այս վկայութեան համաձայն, Թադէոսի և Սանդուխտ կոյսի մասին եղած այս աշխատութիւնը Թարգմանութիւն է, և այդ քարգմանել բառը պատճառ է դարձել, որ հրատարակելը սորոնի Սամուէլ թարգմանչիւն ու գայ այն եզրակացութեան, որ վերոյիշեալ Սամուէլ եպիսկոպոսը կարող էր այն Ասորի Շմուէլ եպիսկոպոսը լինել, որը Սահակ Պարթե Հայրապետի կենդանութեան օրոք, պարսիկների ու մի խումբ պարսկասէր հայ նոխարարների օգնութեամբ, նստեց հայոց կաթողիկոսական աթոռին:

Նոյն պէտք է ասել, որ Շմուէլը չէր կարող նման աշխատութիւն Թարգմանիլ, որովհետեւ այս գրութեան բովանդակութեանը ծանօթանալիս տեսնում ենք, որ այն գրութիւն էր ի հակակշիռ Շմուէլի և նրա Ասորի յաջորդների՝ Հայաստանում ծառայած գործունէութեան: Ինչպէս նշել ենք, տառերները պարսիկների հովանաւորութեամբ այն ժամանակ ձգտում էին Հայ Եկեղեցին իրենց ենթարկել: Դրան հակառակ, Սահակ Կաթողիկոսի և Մեսրոպ Մաշտոցի գլխաւորութեամբ ստեղծուել էր

գործիչների մի խումբ, որն ամէն կերպ աշխատում էր ասորիների այդ ձգտումները խափանել: Այդ ձգտումներին հակադրուելու ու Հայ Եկեղեցու առաքելականութիւնն ու ինքնուրոյնութիւնը հաստատող հայկական այս աւանդութիւնը գրի է առնում Սամուէլ եպիսկոպոսի կողմից⁵⁵, որը անշուշտ Մաշտոցի աշակերտներից կամ գործակիցներից մէկը եղած պէտք է լինի:

Յամենայն դէպս, երբ մօտիկից քննում ենք այս վկայաբանութիւնը, տեսնում ենք, որ այստեղ Թարգմանութեան հետքեր չկան. այն չունի ասորական վարքերի համար բնորոշ գծերը և իր կառուցումով ու գեղարուեստական պատկերներով հարազատ է ն. դարի հայ գրականութեանը: Այնպէս որ գրութեան վերջում հանդիպող քարգմանցի բառը, որ ասորիներն է, բայց մեզ համար ավանդական իմաստից, նշանակում է նաեւ անգել, մեկնել, ճառել, պատմել ևն.⁵⁶ Այս դէպքում քարգմանցի, ինչպէս համոզուած ենք, օգտագործուած է «աւանդել» կամ «պատմել» իմաստով: Ուրեմն Սամուէլ եպիսկոպոսը ոչ թէ այս երկի Թարգմանիչն է, այլ հեղինակը: Այն էլ այն հեղինակներից մէկը, որը պատկանում էր հակաասորական խմբավարութեան: Մեր երկրում, ասորիների ազդեցութեան հակառակ յիշատակում է միայն Երանաստեղների մի խմբակցութիւն, բայց մեր կարծիքով նման բաժանումը

⁵⁵ Ե. դարի առաջին կէսից մեզ յայտնի են երկու Սամուէլներ. մէկը Մեսրոպ Մաշտոցի վրաստանում ծառայած գործունէութեան ժամանակ վրաստանի արքունի տան եպիսկոպոսն էր, միւրը՝ Սամուէլ քահանան, որը սակայն եպիսկոպոսական աստիճան չունէր:

⁵⁶ Յո բառի մասին տես նաեւ Է. Պիվազեան, Մովսէս Խորենացու Պատմութեան մի կարեւոր հատուածի Թարգմանութեան մասին, Վատմաստեսներից հանդէս, Թիւ. 2, 1968, էջ 268:

ճիշդ չի արտայայտում իրականությունը, Հակասություն խմբակցությունը եւ պէտք է երկուսի բաժանել, մէկ թեկ մի աննշան մասը եթէ բաժնի բուն իմաստով «յոշնասէրներն» խմբին էր պատկանում, և իսկապէս մտածում էր Բիւզանդական եկեղեցու հետ միանալով ընդդէմանալ ասորական աղգեցութեան, ապա այդ թեկ հիմնական մասը Բիւզանդական եկեղեցու հետ դործակցելով, այսինքն Հայ եկեղեցու ինքնուրոյնութիւնը պահպանելու նպատակով, ուղղում էր նրա հետ համագործակցելու Սահակ Պարթևը, Մեսրոպ Մաշտոցը, Գաւառոս Բիւզանդը, Մովսէս Խորենացին և այս դէպքում նաև Ստմուէլ եպիսկոպոսը այդ թեկ ներկայացուցիչներն են։ Վկայաբանութեան մէջ Թադէոս առաքելը ոչ թէ եղեւոյթի կամ ասորիների առաքելն է, այլ (այդ քաղաքը նա ի միջի աշուց է մտել իր ճանապարհին), Հայ եկեղեցու հիմնադիրն է։ Այս ձևով վկայաբանութեան մէջ չնշարւած է այն իրողութիւնը, որ Հայ եկեղեցին ոչ միայն մայր եկեղեցի է, այլ նաև առաքելական, ուստի ասորիների և կամ ասորասէրների փորձերը Հայ եկեղեցու ծագումը կապել իրենց հետ, անիմաստ էր դառնում։ Այնպէս որ նման սկզբունքով գոյություն ունեցող պատմութիւնը կամ աւանդութիւնը, ինչպէս Հայր կոզեանն էր կործանում, չէր կորոշ տարիների կամ ասորասէրների կողմից յերկրուած լինել, այլ, այն բուն հայկական աւանդութիւն է և այդ աւանդութիւնն էլ հաստատում են մեր վաղագոյն շրջանի պատմիչներից՝ Փաւստոս Բիւզանդը և Մովսէս Խորենացին։ Միթէ այսքանը բաւական չէ՞ Հայր կոզեանին և նրա նման մասածողների համար։ Իսկ եթէ այդքանը բաւական չէ, ապա մենք ունենք նաև ասորական աղբիւրների վկայութիւնը, որը ցոյց է աւելիս, որ հայկական աւանդութիւնը իրենց ևս յայտնի է եղել և իրենք էլ իմացել են, որ Թադէոս առաքելը եղեւոյթից զարդկուց յետոյ գնացել է Հայաստան և այնտեղ էլ նահատակուել է։ Այդ հարցի վրայ աւելի մանրամասն կանգ առնելուց առաջ ուղղում ենք խօսել նաև այն մասին թէ ինչ՞ով Ագաթանգե-

ղոսի պատմութեան մէջ վկայութիւն չկայ Թադէոս առաքելի Հայաստանում քարոզելու վերաբերեալ իսկապէս էլ մասնագէտների համար զարմանալի էր թուացել այն հանգամանքը, որ հայ ժողովրդի քրիստոնէութիւնը ընդունելու, այսինքն դարձի պատմութիւնը շարագորդ Ագաթանգեղոսի գրքում, ոչ մի տկնարկ անգամ չկայ Ագաթ կամ Թադէոս առաքելի Հայաստանում քարոզելու, այնտեղ դուրս ելու ու նահատակուելու մասին։ Պատմաբաններից ոմանք նման լուսութիւնը վերագրել են այն իրողութեանը, որ իբր թէ այդ ձևով չի ուղեցել նսեմացիի Գրիգոր Լուսաւորչի հեղինակութիւնը։ Ուրիշները ենթադրել են, որ Ագաթանգեղոսի պատմութեան հիմքում ընկած է Գրիգոր Լուսաւորչի վարքը, ուստի նման մի երկում կարիք չի զգացուել Թադէոս առաքելի մասին խօսելու կամ գրելու։ Նման ենթադրութիւններ մեր կարծիքով անհիմն են և իրականութեան չեն համապատասխանում, որովհետև Գրիգոր Լուսաւորչին որպէս Թադէոս առաքելի դործի շարունակողի ներկայացնելը ոչ թէ նսեմացում կը լինէր, այլ մեծարում, մանաւանդ, որ Թադէոս առաքելը ըստ այդ աւանդութեան Հայաստան էր եկել Գրիգորի խոստումի համաձայն։ Գրիգոր Լուսաւորչին Թադէոս առաքելի հետ միասին այդ նպատակի իրագործման հետ կապելը, Հայ եկեղեցու հեղինակութեան բարձրացման ու Առաքելական Աթոռ լինելու փոստը հաստատող լուսադոյն միջոցը կարող էր հանդիսանալ։ Բայց այդ ինչպէս է, որ Ագաթանգեղոսի Պատմութիւն Հայոցի մէջ նման վկայութիւն կամ հաստատում չկայ։

Վերջերս յայտնաբերուած Ագաթանգեղոսի ասորերէն մի հին թարգմանութիւնը⁶⁰, որը ունի Թադէոս առաքելի Հայաստան գալու պատմութիւնը, մեզ հնարաւորութիւն է տալիս պարզելու, որ եղել է նաև նայ այդ աշխատութեան մի

⁶⁰ Մենք այդ մասին մանրամասն գրել ենք. տես Վաստիկան աղբիւրները Հայ եկեղեցու մասին, ԵՂՄԻՄԻՄԻՆ, ԹԻԼԻ, ԺԻՄԻ, 1978, էջ 173:

տալ խմբագրութիւնը Ն. դարի երկրորդ կէտից, շատ հաւանաբար 485 թ. յետոյ, երբ մարգարայական Հայաստանում հայկական քաղաքական կիսանկախ վիճակ էր ստեղծուել և Սասանեաններին էլ առաջին անգամ ինչեւի՞ պաշտօնապէս ձանձնել էին Հայոց Եկեղեցին և թոյլատրել նրա ինքնուրոյն գործունէութիւնը։ Այդ ժամանակ, ինչպէս յետոյ մենք կը տեսնենք մեր այս աւստումնասիրութեան էջերում, Հայ Եկեղեցին արեւելքում այնքան ուժեղացել էր, որ միւս արեւելեան Եկեղեցիները՝ Նեստորականը, Ասորական միաբնակ Եկեղեցին, Հայ Եկեղեցունց օգնութիւն էին խնդրում և հովանաւորուելու պահանջն էին դրում։ Մեր աշխատութեան մէջ ցոյց ենք տուել, որ մեզ հասած Ալեքսանդրեղոսի հայերէն օրինակը խմբագրուել է մինչ 451 թ., այսինքն մինչ Քաղկեդոնի ժողովը, երբ նման հարցեր չէին արծարծուում և կամ եթէ նոյնիսկ արծարծուում էին, ապա Հայ Եկեղեցին այնքան մեծ խնդիրների՝ Նեստորականութեան առաջացած վտանգը և միւս կողմից հայութեան ու Հայ Եկեղեցու գոյութեանը սպառնացող քաղաքական ծանր վիճակը ստիպում էին լեզու գտնել Ռիւզանդացիներին հետ, և առնուազն յարաբերութիւնները նրանց հետ բարելաւելու համար լռել և այսպիսի հարցեր առաջ չէին քաշում որ այդ կապերը սրացնէր։ Ալեքսանդրեղոսի պատմութիւնը առաջին անգամ այդ ժամանակ է խմբագրուել, իսկ երկրորդ անգամ, որի ասորերէն համառօտ ընագիրը, ինչպէս ասացինք, նա էր յայտնաբերուել, Ն. դարի վերջերէն, երբ արեւել Հայ Եկեղեցին իր առաջնականութիւնը հաստատող փաստերի կարիքն էր զգում իր ինքնուրոյնութիւնը պաշտպանելու համար։ Նախ ծանօթանանք նորոյայտ Ալեքսանդրեղոսի ասորերէն համառօտ այդ ընագրին։ ՇԸ դարձեալ նախերի կաթողիկոս Սուրբ Գրիգորի պատմութիւնը, որը քարոզից Հայաստանում և ետ դարձրեց դեհերի (siada — շիադա) մուսուլթիւնից ու կոււքերի (ptakra — պտակեր) պաշտամունքից դէպի խաչի մատարիտ իմացութեան ու խաչի պաշտամունքին։

(1) ՀՀայաստանում կար մի թագաւոր, որը Սանատրուկ էր կոչւում, Եգիստիայի Արգար թագաւորի քրոջ տղան, նրա, որը Դրիստոսին նամակ էր գրել: Նրա կապակցութեամբ առում են, որ Դուռիք թագաւորի ու մարգարէի ցեղից էր: (2) Հայաստանի թագաւոր այս Սաւնատրուկի օրոք, Լեւոն, Թագէտոս անուանուածը, այսինքն Աղդան, եկաւ (Հայաստան), նա նրանց քարոզից հաւատի խօսքը, և Սանատրուկը՝ Արգարի քրոջ տղան, նրան ընդունեցին: (3) Երբ Հայոց իշխանները իմացան այդ, հաւաքուեցին զնոսին նրա մօտ և ասացին. «Դու իրաւունք չունես քո հայրերի աստուածներին լքելու»: Եւ նա կատարեց նրանց կամքը և վերադարձաւ իր նախկին մօլոտութեան: (4) Ինչ վերաբերուած է Աղդային, նրան բարձրացրին մի ըրիկ վրայ և այնտեղ էլ նրանց կողմից նահատակուեց և թաղուեց հաւատացեալ մարդկանց կողմից: Երկար ժամանակից յետոյ մահացաւ Սանատրուկը: Նրանից յետոյ թագաւորեց Արատիշէշը (Արատշէսը), և նա էլ մահացաւ»⁶¹:

Թաղէոս առաքեալի Հայաստանում քարոզելու ու նահատակուելու պատմութեան առկայութիւնը այստեղ վկայում է այն մասին, որ ասորերէնի այս համառօտ թարգմանութեան համար սկզբնաղբիւր հանդիսացած հայկական վաղ շրջանի խմբագրութեան մէջ, որը զժախտաբար մեղ չի հասել, եղել է այս աւանդութիւնը, և ուրախալի է, որ այսօր ասորերէնի այս թարգմանութեան շնորհիւ հնարուած է այն վերականգնել:

(См. 4)

ՀԱՅԿ ՄԵԼԻՔՈՆԵԱՆ

²¹ M. Van Esbroeck, Le résumé Syriacque de l'A. gathange, Bruxelles, 1977, «Analecta Bollandiana», t. 9, fasc. 3-4, p. 293-294; *Տե՛ս նշոյնը ի այս հարցի վերաբերեալ ճանաչման առնչութիւնքը, էջեր 178-198, 1978, թիւ Ժ-ԺԲ, էջ 173:*